

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ І КОМЕНТУВАННЯ ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРОЗИ З ПОГЛЯДУ СПЕЦИФІКИ ЖАНРУ

Головач Уляна Володимирівна,

канд. філол. наук, доц.

Український католицький університет, м. Львів

У статті аналізується досвід перекладу та коментування античних джерел. Об'єктом аналізу обрали "Бенкет" Платона і "Наодинці з собою: роздуми" Марка Аврелія. Розглядаються основні методологічні підходи до коментування грецької філософської прози, серед яких автор називає націленість на адресата і на тип коментованого тексту. Стаття містить також вичерпний огляд українських перекладів творів грецької філософської прози.

Ключові слова: історія українських перекладів творів грецької філософської прози, методологічні підходи до коментування античних джерел.

Актуальність проблеми українських перекладів грецької філософської прози безпосередньо пов'язана з важливим для української гуманітаристики завданням перекладів античної філософської спадщини, в освоєнні якої вітчизняна культура все ще перебуває на початку шляху. Щось потрохи робиться з часів незалежності, але говорити лише про прогалини в цій ділянці було б сьогодні невиправданим оптимізмом. Радше маємо суцільну велику прогалину з невеликими цятками вклеєних фрагментів мозаїки, а відтак продовжуємо залишатися на узбіччі світової філософської думки, розвиток якої, ніби обминає нас.

Щоб не бути голослівними, згадаємо всі наші здобутки на цій ниві. Безперечно, причиною того, що з грецької філософської спадщини Україна засвоїла лише дуже невелике число творів, негативну роль відіграла десятиліттями впроваджувана партійна директива, згідно з якою радянській республіці не випадало мати власний науковий переклад навіть базових творів світової, в тому числі й античної, філософської думки. У цих умовах справжньою подією став опублікований у збірнику "Питання класичної філології" (вип. 3, 1963), що його присвячено 2500-річчю з дня народження Геракліта, український переклад фрагментів творів філософа у виконанні Ю. Мушака. У цьому ж збірнику надруковано також статті А. І. Пашука, та С. Я. Лур'є. Дослідники аналізують філософську спадщину Геракліта і його вплив на розвиток античної та європейської філософії. Уривки з "Поетики" Аристотеля в перекладі Бориса Тена було надруковано у хрестоматії "Теорія драми в історичному розвитку" (1950). Повне видання тексту "Поетики" з передмовою і коментарями глибокого знавця естетичних поглядів Аристотеля Й. У. Кобіва з'явилось 1967 року у київському видавництві "Мистецтво".

Минуло три десятиліття, поки 1995 року у видавництві "Основи" з ініціативи світлої пам'яті Соломії Павличко вийшла у світ збірка вибраних діалогів Платона: "Апологію Сократа", "Іона", "Протагора", "Федона", "Федра" переклав Й. Кобів, "Крітон" вийшов у перекладі Ю. Мушака, "Євтифрон" – у перекладі Т. Лучука, "Гіппій більший" – у перекладі У. Головач, "Горгій" – у перекладі Дз. Коваль. У цьому ж видавництві 2000 року вперше побачило світ українськомовне видання "Держави" Платона у перекладі Дз. Коваль. Дещо щасливіше склалася доля українського "Бенкету" Платона. Перший переклад цього твору, що його опубліковано 1912 року

в "Універсальній бібліотеці світового письменства", належить І. Франку. У 50-томнику він не передруковувався. На гадку Т. Лучука, це може бути частково виправдано тим, що І. Франко насправді не перекладав, а лише відредагував переклад своїх синів – Тараса й Андрія, про що, до речі сам і писав у передмові до видання 1912 року [Лучук 1996, 324]. Другу українськомовну версію перекладу "Бенкету" здійснив І. Огоновський; його було опубліковано 1922 року в друкарні Вільгельма Бравнера в Коломиї. Третій переклад одного з найвидатніших творів великого філософа належить автору цієї статті. Виданням "Бенкету" Платона Видавництво Українського католицького університету започаткувало антологію текстів класичної античності, грецько-візантійської церковної традиції та латинського середньовіччя. Характерною особливістю перекладних видань серії "In via" є паралельна подача тексту оригінальною мовою, ґрунтовна аналітична передмова, вичерпні коментарі й примітки, предметний та іменний покажчики. Ці, в ідеалі невід'ємні складові видань філософських перекладних творів, на жаль, ще не стали традицією українських видань базових текстів філософської античної та світової спадщини.

Праці Аристотеля справили величезний вплив на європейську культуру доби Середньовіччя та Нового часу. Його риторикою користувалися українські письменники кінця XVI–XVIII ст. Без вивчення спадщини Аристотеля не обходиться жодний курс історії філософії. Тому такою відродною подією стали видання українською мовою двох визначних творів Аристотеля – "Нікомахової етики", переклад якої здійснив В. Ставнюк (Київ: Аквілон-Плюс 2002) і "Політики", що вийшла з-під пера О. Кислюка (Київ: Основи 2003) з ґрунтовною передмовою перекладача.

Завдяки Дз. Коваль можна говорити також про рецепцію в Україні творчості Теофраста (370–288 до н. е.), що після Аристотеля очолив філософську школу перипатетиків. Українською мовою Дз. Коваль переклала, мабуть, найпопулярніший твір Теофраста "Характери" (Ἠθικῆς χαρακτήρες), який має безперечний вплив на новітню літературу. З Теофраста бере початок літературний портрет, невід'ємна частина європейського роману.

Принагідно слід згадати також, написаний грецькою мовою, один з найцікавіших творів римської літератури, яким є філософські роздуми Марка Аврелія "Наодинці з собою: роздуми". Перший переклад "Роздумів" Марка Аврелія українською мовою з'явився у латинській Америці і належить Омелянові Омелініському (Буенос-Айрес 1986). Друга талановита спроба українського перекладу "Роздумів" належить Ростиславові Параньку. Ґрунтовно опрацьоване і з великою повагою до читача підготоване видання, що 2007 року з'явилося у видавництві "Літопис", може правити за зразок перекладацького ремесла, що поєднує в собі філологічну точність з довершеним мистецтвом справді художнього відтворення оригіналу.

Можна по-різному висвітлювати проблематику перекладів грецької філософської прози. Цю проблематику можна обмежити аналізом якостей мовного матеріалу (фраз, періодів, різних синтаксичних конструкцій, словесних повторів, гри слів, тощо). Це, безперечно, дало б змогу встановити типологічну класифікацію вказаних мовно-стилістичних явищ і дозволило б визначити певні закономірності при їх відтворенні у перекладі українською мовою. Для оптимізації перекладу таке дослідження було б по-своєму актуальним і корисним.

Однак у цій статті ми спробуємо зосередитися передусім на проблемах відтворення й коментування філософського смислу античних джерел, обравши об'єктом розгляду два тексти. Це "Бенкет" Платона і "Роздуми" Марка Аврелія. Саме тому, що між цими текстами пролягає відстань у понад півтисячоліття, а за цей час філософська думка у Греції еволюціонувала й змінилася в чомусь найсуттєвішому, порівняльний аналіз перекладних проблем, пов'язаних із цими дуже різними, хоч і належними до одного жанру, творами, може виявитися актуальним і потрібним для перекладацької практики.

Обидва ці тексти є високохудожніми літературними творами, обидва потішаються широким читацьким зацікавленням, обидва є і завжди будуть великим викликом для перекладачів, оскільки для висловлення закладених в них ідей і задумів автори потужно використовували всі можливі ресурси грецької мови і найвищі досягнення грецької філософської думки. Але є між ними і суттєва відмінність, закорінена в особливостях часу, коли ці твори були написані.

У часи Платона філософія, як наука, ще тільки народжувалася з не-філософії, і відповідно філософська мова народжувалася зі звичайної мови, і слова звичайної побутової мови тільки рухалися на шляху перетворення в терміни. Знання у Платона ніколи не розглядається як чисто теоретичне. Воно є також емоцією; поняття в нього зодягнуті в емоцію [Hadot 1995, 128]. За образним висловом С. Аверінцева, філософські терміни у Платона перебували *in statu nascendi* [Аверинцев 1979, 47], бо термінологічність неодмінно передбачає професіоналізм. А становлення професіоналізму в античному світі розтягнулося на віки – від самоутвердження софістів, цих мандрівних експертів, які за гроші вчили молодих людей мудрості, до філософських кафедр в Атенах, де філософи-учителі перебували на державному фінансуванні. Це власне й сталося за імператора Марка Аврелія, якого найчастіше називають філософом на троні. Саме він заснував в Атенах чотири кафедри філософії, для кожного з панівних напрямків – академічного, перипатетичного, стоїчного й епікурейського. У часи Марка Аврелія філософія вже була сформованою ділянкою людських знань, народившись із надр традиційної "мудрості". Відокремившись від усіх інших форм суспільної свідомості, вона визначила свою сутність і свою специфічну розумову техніку [Аверинцев 1979, 45]. Було витворено термінологічну систему, яка відображала історичний розвиток понятійного мислення, його суперечності й гармонізацію. Відтак, говорячи про переклад Платонового тексту, ми зосереджуватимемо увагу на звичайних словах, які через отриманий логічний наголос саме тут у цьому тексті й контексті відіграють дуже важливу функцію у передачі філософського задуму автора. Розглядаючи переклад "Роздумів" Марка Аврелія, ми зосереджуватимемо увагу головню на передачі у перекладі термінів, кожен з яких вже займає своє місце у визначеній філософській системі координат, але будучи терміном не пориває живого зв'язку з народною мовою і тими значеннями, які звичайна буденна мова у них залишила як образний слід.

У цій статті ми залишимо поза увагою безконечні приклади гри слів, проблеми пов'язані з використаннями різних фігур, тропів, зокрема і горгіанських фігур, тобто все те, що робить з тексту художню тканину. Тим більше, що блискучий і грун-

товний огляд платонівської гри слів зробив С. Аверінцев у праці "Классическая греческая философия как явление историко-литературного ряда". Заслуга вченого полягає передусім у тому, що він поставив літературну форму чи не на перше місце в процесі вироблення філософських понять у грецькій філософії до Аристотеля. Адже щойно від Аристотеля у грецькій філософії розпочинається традиція дидактичного, монологічно-систематизаторського трактату.

Спробуємо зупинити свою увагу виключно на тому проблемному аспекті перекладу, який стосується вжитку автором звичайних слів, що насправді переходять в розряд термінів, чи у всякому разі несуть на собі відповідне навантаження і здійснюють функцію передачі філософського замислу автора.

У різних своїх творах Платон вдається до актуалізації семантичних мереж слів, які мають смисл логічного наголосу і майже підходять до того, щоб реалізуватися як поняття, але все таки поняттями не стають. У "Бенкеті" таким фрагментом є так звана "Еротична ліствиця Діотими" [210а6–212а9]. Йдеться тут про ступеневий опис Ероса – від нижчих форм – естетичної, етичної, пізнавальної – до найвищої форми, якою є релігійний Ерос, що його об'єктом стає сама божественна Краса. Прискіпливий філологічний аналіз дає змогу зробити важливий висновок про те, що хай там про який ступінь чи форму Ероса говорить Діотима – вона постійно звертається до сфери Логоса і Краси. На кожному ступені еротичної ліствиці результатом є родження слова – поетичного (*καλοῦς λόγους*), етичного (*λόγους οἴτινες ποιήσουσιν βελτίους τοὺς νέους*), філософських помислів (*διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνω*) і вкінці шляху йдеться вже про споглядання прекрасного (*θεώμενος τὰ καλά*). Змінюються об'єкти еротичного прагнення. Спочатку – це прекрасне тіло, потім – достойна душа, далі – науки, врешті ідея самої Краси. Але про який би ступінь Ероса не йшлося, Платон використовує цементуючі лексику – *κατανοῆσαι* (зрозуміти), *ἐννοήσαντα* (збагнувши розумом), *καταφρονήσαντα* (зрозумівши). Таким прийомом Платон, здається, хоче сказати, що при будь-якій формі Ероса (від найнижчої до найвищої) в дію вступає *νοῦς* (розум), який просвітлює еротичні прагнення того, хто ступив на істинний шлях. Розум є справді провідною силою, тоді як Ерос – це тільки шлях (*μέθοδος*). Роль розуму полягає не в тому, щоб видавати інструкції проти об'єктів прагнення, яких було досягнуто на попередньому етапі, але щоб допомагати душі підніматися вище, через пізнання об'єктів, достойніших еротичного прагнення.

Все висловлене – це рефлексія. Вона має стати частиною коментаря до перекладеного тексту. Бо інакше – один крок до утвердження хибного стереотипу Ероса, як сліпої пристрасті, позбавленої всього етичного, ноуменального, релігійного. Інший парадокс, супротивний, полягає в тому, що через надто вільне поводження з текстом (а кут відхилення завжди дуже великий), Платонів Ерос відсікають і від естетичного об'єкта прагнення, яким є прекрасне тіло. І це при тому, що, як ми вже зауважили, одним із ключових слів у цьому уривку є слово "прекрасне" (*τὸ καλόν*), а також інші терміни, запозичені, як наприклад *ἄνθος* (квітка), з понятійної палітри естетичної думки.

Спершу той, хто став на істинний шлях в науці любові, полюбить прекрасне тіло і "породить тоді прекрасні слова" [210b1], тобто поезію. Потім, "коли стрінеться йому хтось прив'ялий цвітом, але достойний душею, він почне шанувати красу душі вище, ніж красу тіла" [210b7], <...> "зрозумівши всю малість такої любові" (σικρόον ἤγεσάμενον) [210b6]. "Вреши пізнавши красу, приховану в людських ділах він перейде до наук і пізнає, що всяка краса в усьому споріднена, і вважатиме красу тіла гідною лише побіжної уваги" (τὸ περὶ τὸ σῶμα καλὸν σικρόον τι ἡγήσεται εἶναι) [210c3–5].

Цим словом Платон дає зрозуміти, що в міру того, як ми піднімаємося вище Ерос розширюється. Заради любові до духовної краси ми не відкидаємо естетичного захоплення, як і не відкидаємо тілесної любові задля любові до знань, що є Еросом думки. Платон, здається, не ставить нас перед вибором і не вимагає в жертву Ероса естетичного.

Навіть ті, хто не має глибокого знання грецької мови, розуміє значення слова σικρόον – щось мале, щось незначне. Але існуюча практика перекладу цього уривка показує щось інакше. Зокрема, в українському перекладі "Бенкету" І. Ігоновського вислів τὸ περὶ τὸ σῶμα καλὸν σικρόον τι ἡγήσεται εἶναι перекладено: "вважатиме красу тіла за річ марну". Таким тлумаченням перекладач фактично здійснює стратегічну редукцію Платонового Ероса, заперечуючи інклюзивну інтерпретацію еротичного сходження, що як перший крок на шляху до абсолюту передбачає естетичне захоплення. Переконливі аргументи на користь такого підходу знаходимо, зокрема, у працях. Г. Властоса, Ю. Моравчіка, І. Теренса та інших дослідників філософської думки Платона [Vlastos 1981, 3–34; Moravcsik 1971, 285–302; Terence 1977, 63–78].

Марка Аврелія відділяє від Платона часова відстань у понад півтисячоліття. За цей час філософія "професіоналізувалася", усталилася система філософської мови. Якщо, відштовхуючись від останнього прикладу з тексту Платона, ми розглянемо терміни, пов'язані з мисленням і пізнанням в Марка Аврелія, то побачимо тут добре структуроване гніздо, яке розгортається довкола центрального терміна νοῦς (ум). Νοῦς в Марка Аврелія – це потенція розумової діяльності, закладена в людській природі, і водночас це вмістилище понять. Тому і весь блок понятійних термінів є пов'язаний зі словом νοῦς і від цього терміну відбруньковується. νοέω і κατανοέω – терміни, що охоплюють всі процеси творення в душі понять; ἔννοια – поняття, які виникають в умі і є осягальними уявленнями, бо, на відміну від неосягальних, пов'язані безпосередньо з предметами; ἐπινόησις – також поняття, але таке, що не є осягальним уявленням; διάνοια і διανοέομαι – думка / мисль, думати / мислити. Добираючи українські відповідники термінів, етимологічно і концептуально пов'язаних із νοῦς, перекладач виходить із двох традиційних перекладів його кореня "ум" і "мисль", а також "думка", що зрештою одне і те ж саме. Хоч його можна взятися критикувати за те, що вдаючись до синонімії, він порушує струнку термінологічну систему, однак така критика може бути лише наслідком необізнаності з текстом "Роздумів", у якому легко зауважити, що вжиток термінів не лише не пориває зв'язку зі звичайною розмовною мовою, а навпаки, де тільки можливо, автор обов'язково видобуває з кожного слова, що стало терміном, його первісний конкре-

тний і образний смисл. Єдність розмовної і спеціалізованої мови – це квінтесенція письменницького задуму. Саме ця особливість і робить текст Аврелія цікавим читвом, де кожний можна знайти для себе щось корисне, не вдаючись до вникання у заплутані нетрі філософських доктрин. Перекладач у передмові дуже чітко формулює свій підхід: він за прикладом автора, який знаходить у грецькій мові щонайдієвіші засоби висловлення думки, намагається так само інтенсивно використовувати внутрішні ресурси і синонімічні багатства мови перекладу [Паранько 2007, 20]. І тут йому в пригоді стають слова з живої народної лексики, які часто мають у словниках цілком не заслужені позначки "маловживане", "архаїчне". Так, для іменника ἐπινοήσις, ἐπινοέω окрім термінологічно відповіднішого "номисел" "помишляти" знайдено дуже доречні еквіваленти "задумка", "вигадка", "задумувати", "вигадувати". За тим самим принципом були знайдені відповідники до пари πρόνοια і προνοέομαι. Оскільки йдеться про діяльність всесвітнього розуму, який все впорядковує, в українському перекладі їм відповідають з одного боку спеціалізовані, але доволі прозорі щодо внутрішнього смислу слова "промисел", "промишляти", а в певних контекстах і такі позірно буденні слова як "завбачливість" і "завбачати". Для ілюстрації описаного підходу можна розглянути, переконливий приклад:

Чини, говори, мисли як той, хто здатний цієї ж миті попрощатися з життям. В тому, щоб відійти з-поміж людей, немає нічого страшного, якщо існують боги: вони ж бо нічого злого тобі не накинуть; якщо ж їх не існує або їм байдуже до людських справ¹, то навіщо ї жити в такому світі – позбавленому богів і промислу? Проте вони таки існують, і до людських справ їм не байдуже: вони дали людині все, щоб вона уникала справжніх лих; а якби ї ще щось поза тим було лихе, то боги завбачили б, щоб і цього зла всім було дано уникати [II, 11].

Сам автор, от хоч би впровадженням слова "боги" (θεοί), за яким стоїть насправді "Насінний розум" (σπερματικόν), що всім уряджає, виразно запрошує до невимушеної повчальної бесіди, задає цій бесіді буденного і довірливого, зрозумілого для всіх тону. Безперечно, що вжите у перекладі спеціалізоване слово, зруйнувало б цю настанову. Тому це приклад дуже вдалої перекладацької розв'язки, майстерна знахідка відповідного способу зближення філософії з життям і уникнення спекулятивного теоретизування.

Таких прикладів можна було б наводити безліч. Бо вживання філософських термінів в "Роздумах" субтильне, у більшості випадків автор ніби повертає їм первісний, зрозумілий для кожної звичайної людини смисл:

Ἦτοι κόσμος διατεταγμένος ἢ κυκεῶν συμπεφορημένος μὲν, ἀλλὰ κόσμος. ἢ ἐν σοὶ μὲν τις κόσμος ὑφίστασθαι δύναται, ἐν δὲ τῷ παντὶ ἄκοσμία;

Чи всесвітнім ладом щось порядкує, чи він – якась намішана каша, та однаково – лад. Хіба ж може бути якийсь лад у тобі самому, якщо у всесвіті – безлад? [IV, 27]

Безпосередня близькість однокореневих слів κόσμος і ἄκοσμία надає значенню слова κόσμος його первісного смислу. Також сполучення τις κόσμος вказує на нетермінологізований слововжиток. Тому й у перекладі немає іншого виходу як актуалізувати внутрішню форму слова κόσμος через сполуку "всесвітній лад". Так саме функціонування мови в Марка Аврелія передбачає необхідність варіювати переклад

термінів, але при цьому важливо, щоб перекладач, строго наслідуючи автора, контролював гру смислів.

Ще одна проблема, яку слід виділити окремо, коли йдеться про переклад філософських текстів і термінів – їх історичність. Наприклад, термін οὐσία в аристотелівській метафізиці означає субстанцію, як єдність матерії і форми, що становить підмет для акцидентів. У стоїків, а відтак і в Марка Аврелія, οὐσία це повний синонім до матерії (ὕλη), пасивного начала всесвіту, якій надає всіх атрибутів причинове начало – розум. Тому переклад οὐσία в аврелівському вжитку, не може, звичайно, в жодному разі обрати відповідником "субстанцію", а переклад терміном "ест-во", в якому відчутний зв'язок з дієсловом "бути" – цілком виправданий.

Інша пастка, яка підстерігає перекладача філософської прози – це інертне запозичення відповідників для грецьких філософських термінів зі словника християнської термінологічної системи. Якщо стоїки, а за ними і Марк Аврелій, трактували злі вчинки (ἀμαρτία) як блукання, збочення зі шляху, що веде до найвищої мети – життя за природою, то перекладач має відмовитися від такого традиційного для християнської етики відтворення грецької лексеми ἀμαρτία словом "гріх":

πᾶς γὰρ ὁ ἀμαρτάνων ἀφ'αμαρτάνει τοῦ προκειμένου καὶ πεπλάνηται.

Всяк хто хибить, відхиляється від мети і блукає [IX, 42].

І на завершення декілька слів про коментування античних джерел, що сьогодні викликає багато дискусій. Адже в епоху інтернету читачі можуть відшукати в мережі необхідні дані і за допомогою до філологів їм доводиться звертатися лише в окремих випадках. Звичайно, інтернет може зекономити час і пам'ять, але він не може замінити "розумного прочитання" античного джерела. Треба брати до уваги також і той невідрадний факт, що в Україні створено дуже мало фахової довідкової енциклопедичної літератури, якій можна було б беззаперечно довіряти. Саме тому *conditio sine qua non* для сучасних перекладних видань античних джерел в Україні має бути академічний супровід тексту ґрунтовними коментарями, які мали б поєднувати в собі концепційні, або преамбульні, і текстуальні компоненти. Перші є квінтесенцією історико-літературних, історичних, а у випадку філософських текстів, ще й філософських досліджень; текстуальні коментарі, зі свого боку, "доповнюють" тезаурус читача, дають свідчення про історичні реалії, персонажі, джерела цитат та їх художню функцію в тканині античного тексту. Бажано, щоб між ними не було розриву, а тільки поступовий перехід. Ступінь цього переходу має відповідати обраному масштабу коментаря, що завжди залежить від типу коментованого тексту і адресата перекладу. Крім того коментар до твору віддаленої епохи передбачає актуалізацію можливого діалогу з ідеями коментованого тексту, а тому передбачає ознайомлення читача з різними точками зору та різними інтерпретаціями, що можуть мати, як світоглядний, так і історичний характер. Таким і тільки таким підходом до видання античних текстів видавництва за-свідчуватимуть свою повагу до потенційного читача і допомагатимуть йому посправжньому увійти в хронологічно далекий світоглядний і реальний світ, що складається з історії, літературного середовища і самої мови.

Головач У. В., канд. філол. наук, доц.

Український католицький університет, г. Львів

Актуальні проблеми перекладу та коментування грецької філософської прози з точки зору специфіки жанру

В статті аналізується досвід перекладу та коментування античних джерел. Об'єктом дослідження є "Пир" Платона та "Наедине с собой: размышления" Марка Аврелия. Розглядаються основні методологічні підходи до коментування грецької філософської прози, серед яких автор називає нацеленість на адресата та тип коментуваного тексту. Стаття містить також виснажливий огляд українських перекладів творів грецької філософської прози.

Ключові слова: історія українських перекладів творів грецької філософської прози, методологічні підходи до коментування античних джерел.

Holovatch U. V., Ph. D., Associate Professor

Ukrainian Catholic University, Lviv

Problems Relating to the Translation and Commentaries of Ancient Greek Philosophical Texts from the Standpoint of Genre

The article presents the experience of translation and commentaries of antique texts. The object of research is "Symposium" of Plato and "The Meditations" of Marcus Aurelius. The author reviews the main methodological approaches to commentaries on antique sources, among which she focuses on the destination and type of commented text. The article also contains a comprehensive overview of Ukrainian translations of Ancient Greek philosophical texts.

Key words: history of Ukrainian translations of Ancient Greek philosophical texts, methodological approaches to commentaries on antique sources.

Література:

1. *Аверинцев, С.* Классическая греческая философия как явление историко-литературного ряда / С. Аверинцев // Новое в современной классической филологии. – М. : Наука, 1979. – С. 41–81.
2. *Лучук, Т.* Платон по-українськи сто років тому і тепер / Т. Лучук // Мовознавство : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Харків, 1996. – С. 321–329.
3. *Паранько, Р.* На шляху до Марка Аврелія [передмова] / Р. Паранько // Марк Аврелій. Наодинці з собою: роздуми. – Львів : Літопис, 2007. – С. 3–26.
4. *Hadot, P.* Qu'est-ce que la philosophie antique ? / Pierre Hadot. – P. : Gallimard, 1995. – 280 p.
5. *Moravcsik, J.* Reason and Eros in the Symposium / J. Moravcsik // Essays in Ancient Greek Philosophy. – New York, 1971. – P. 285–302.
6. *Terence, I.* Plato's Moral Theory : the Early and Middle Dialogues / Irwin Terence. – Oxford : Oxford University Press, 1977. – 376 p.
7. *Vlastos, G.* The Individual as Object of Love in Plato's Dialogues / G. Vlastos // Platonic Studies. – Princeton, 1981. – P. 3–34.

Стаття надійшла до редакції 28.05.14